

Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, Πάτρα

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟ

«Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν, τοὺς δὲ ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων φασὶν ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ καθεστῶτας σποράδην ἐπὶ τὰς νομὰς ἐξιέναι καὶ προσφέρεσθαι τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρποὺς (2) καὶ πολεμουμένους μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων ἀλλήλοις βοηθεῖν ὑπὸ τοῦ συμφέροντος διδασκομένους, ἀθροιζομένους δὲ διὰ τὸν φόβον ἐπιγιγνώσκειν ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν τοὺς ἀλλήλων τύπους. (3) τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεκριμένης οὔσης ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις, καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν περὶ ἀπάντων ἐρμηνείαν. (4) τοιούτων δὲ συστημάτων γινομένων καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, οὐχ ὁμόφωνον πάντας ἔχειν τὴν διάλεκτον, ἐκάστων ὡς ἔτυχε συνταξάντων τὰς λέξεις· διὸ καὶ παντοίους τε ὑπάρξας χαρακτῆρας διαλέκτων καὶ τὰ πρῶτα γενόμενα συστήματα τῶν ἀπάντων ἔθνων ἀρχέγονα γενέσθαι. (5) τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως τε καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεγνωήτους· (6) καὶ γὰρ τὴν συγκομιδὴν τῆς ἀγρίας τροφῆς ἀγνοοῦντας μηδεμίαν τῶν καρπῶν εἰς τὰς ἐνδεΐας ποιεῖσθαι παράθεσιν· διὸ καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἀπόλλυσθαι κατὰ τοὺς χειμῶνας διὰ τε τὸ ψῦχος καὶ τὴν σπάνιν τῆς τροφῆς. (7) ἐκ τούτου κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς πείρας διδασκομένους εἰς τε τὰ σπήλαια καταφεύγειν ἐν τῷ χειμῶνι καὶ τῶν καρπῶν τοὺς φυλάττεσθαι δυναμένους ἀποτίθεσθαι. γνωσθέντος δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν ἄλλων τῶν χρησίμων κατὰ μικρὸν καὶ τὰς τέχνας εὗρεθῆναι καὶ τᾶλλα τὰ δυνάμενα τὸν κοινὸν βίον ὠφελῆσαι. Καθόλου γὰρ πάντων τὴν χρεῖαν αὐτὴν διδάσκαλον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ὑφηγουμένην οἰκείως τὴν ἐκάστου μάθησιν *εὐφνεῖ ζῶν* καὶ συνεργοὺς ἔχοντι πρὸς ἅπαντα *χεῖρας καὶ λόγον καὶ ψυχῆς ἀγχίνουσαν*» (Διοδ. Σικελ. 1,8, 1-7 = D-K¹², II, 135).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα, ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τοὺς Διογένη Λαέρτιο, Σέξτο Ἐμπειρικό, Πλούταρχο καὶ Στοβαῖο καὶ τὶς πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸν Δημόκριτο, ὑπάρχει καὶ τὸ παραπάνω κείμενο τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτη. Τὸ κείμενο αὐτό, ὅπως καὶ

ή προηγούμενη απ' αυτό παράγραφος σε μεγαλύτερο βαθμό (1, 7, 1) έχει γίνει αντικείμενο κάποιας συζήτησης και αποτέλεσε κατά καιρούς πρόβλημα για διαφόρους μελετητές του Δημοκρίτου, ενώ από άλλους θεωρήθηκε ότι ή βαρύτητά του δεν είναι τόση ώστε να προσφέρει κάτι στην ανάπτυξη της όλης φιλοσοφίας του Ἀβδηρίτη. Πιστεύουμε πώς ή προβληματική αυτού του κειμένου εντοπίζεται σε δύο στόχους: α) αν αυτό άπηχεϊ δημοκρίτειες άπόψεις, αν δηλαδή παρέχει άποδείξεις ή ένδείξεις στο βαθμό που να μπορεί να θεωρηθεϊ δημοκρίτειο, με άλλα λόγια αν είναι αυθεντικό και β) στην κατανόηση και την έρμηνεία του παρά τὸ γεγονός ότι φαίνεται άπλο και νοηματικά προσπελάσιμο. Για τὸ πρῶτο έρώτημα εκφράστηκαν άπόψεις που κλιμακώνονται ανάμεσα στην πλήρη άπόρριψή του ως μη γνήσιου και την αναγνώρισή του ως αυθεντικού, ενώ άλλοι τὸ άποδέχθηκαν με επιφυλάξεις. Στη συνέχεια αὐτῆς τῆς μελέτης εμεῖς θά προσπαθήσουμε να βρούμε άποδεικτικούς λόγους ώστε να ενισχυθεϊ περισσότερο ή άποψη πὼς μάλλον πρέπει να άπηχεϊ τὸ κείμενο αὐτὸ δημοκρίτεια διδασκαλία για τὴ γένεση και τὴν εξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Θα φθάσουμε στη διατύπωση αὐτῆς τῆς άποψης μέσα άπό συγκρίσεις και παραλληλισμούς με τὰ άποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου, τὼν ὁποίων τὴν αυθεντικότητα ή έρευνα έχει καταλήξει να άποδεχθεϊ. Παράλληλα με τὸν παραπάνω στόχο θά επιχειρήσουμε νοηματική προσέγγιση μερικῶν έννοιῶν τοῦ κειμένου κυρίως στο 1, 8, 7, για να διαφανεϊ ή αξία του για τὴν κατανόηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀβδηρίτη ή ὁποία έλκύει άδιάπτωτο τὸ ένδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν ακόμα και σήμερα.

I. Ἡ ἱστορία τοῦ προβλήματος αρχίζει άπό τὸν K. Reinhardt¹.

Πρῶτος, ἴσως, αὐτὸς συνέδεσε αναγωγικά τὸν Διόδωρο (1, 7-8) με τὸν Δημόκριτο μέσα άπό τις μαρτυρίες τοῦ Διογ. τοῦ Λαερτίου² για τὸ μεταγενέστερο τοῦ Δημοκρίτου³ Ἑκαταῖο⁴ τὸν Ἀβδηρίτη. Διαβλέπει ὁ K. Reinhardt ὅτι ὁ Ἑκαταῖος εἶχε σὰν πηγή τὸν Δημόκριτο. Ὁ Διόδωρος⁵ κάνει λόγο

1. Hecataios von Abdera und Demokrit, *Hermes*, 47 (1912), σσ. 492-513.

2. Diels, I, σσ. 9-11 (= 73 a6, 73 a7).

3. Για τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τοῦ Δημοκρίτου, εκτός τοῦ Guthrie (Vol. II, σ. 386) που τὸν τοποθετεῖ μεταξύ 460-400/390, μπορεί να δεῖ κανεῖς ειδικά: α) L. A. Stella, *Intorno alla Cronologica di Democrito*, *RFIC*, 20 (1942), σσ. 21-46, β) J. Ferguson, *On Date of Democritus*, *Symb. osl LX* (1965), σσ. 17-26, γ) H. Ley, *Democritus and Leucippus*, *AC*, XXXVII (1968), σσ. 620-633.

4. Για τὴ χρονολόγηση τοῦ Ἑκαταίου 73a 12 και a 15 «Ἑκαταῖος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης ανήρ φιλόσοφος ἅμα και περὶ τὰς πράξεις ἱκανότατος Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ συνακμάσας ... συνέγραφε βιβλίον».

5. 73a 7.

γιὰ τὸν Ἑκαταῖο⁶ καὶ ἔτσι μέσα ἀπ' αὐτὸν φαίνεται ὅτι γνώρισε τὶς ἀπόψεις τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ σκέψη αὐτὴ τοῦ K. Reinhardt στὴν ἀρχὴ ἔγινε πλατιά ἀποδεκτὴ ἀλλὰ ταυτόχρονα βρῆκε καὶ πολλοὺς πολεμίους⁷, ἐπειδὴ οἱ τελευταῖοι θεώρησαν περισσότερο σὰν πηγὴ τοῦ Ἑκαταίου τὸν Ἐπίκουρο παρά τὸν Δημόκριτο. Τὸν K. Reinhardt ἀκολούθησε ὁ H. Diels ὁ ὁποῖος περιέλαβε τὸ κείμενο στὴν 4ῃ ἐκδοσὴ τῶν *Ἀποσπασμάτων* του (Berlin 1922) καὶ ὑπέθεσε ὅτι νοηματικὰ αὐτὸ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὸ χαμένο ἔργο τοῦ Δημοκρίτου *Μικρὸς διάκοσμος* (B 4c-B 5). Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν H. Diels ἐπηρέασε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ μεταγενέστερη συζήτηση πάνω σ' αὐτό. Ὁ R. Pfeiffer⁸ ἀργότερα δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν υἱοθέτηση αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ Reinhardt ἀπὸ τὸν Diels, ἐνῶ ὁ G. Phligerdsdorffer⁹ κρίνει μὲ κάποια ἐπιφύλαξη τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ καὶ φαίνεται ὅτι ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ K. Reinhardt. Ἀντίθετα ὁ Dodds¹⁰ βρίσκει ὅτι ἡθεωρία τοῦ Reinhardt εἶναι μὲ εὐφυΐα ἀποδεδειγμένη, ἐνῶ ὁ L. Edelstein¹¹ πιστεύει πὼς αὐτὴ ἡ γνώμη εἶναι στηριγμένη σὲ μία πλάγια ἀπόδειξη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω, ἀκραῖες¹² ἴσως, τοποθετήσεις γιὰ τὸ πρόβλημα, ἐκφράστηκαν μετριοπαθεῖς ἀπόψεις καὶ ἐπιφυλακτικὲς θεωρήσεις οἱ ὁποῖες κλιμακώνονται ἀνάμεσα στὴν πλήρη ἀποδοχὴ καὶ τὴν ἔμμεση ἀνοχὴ τοῦ κειμένου ὡς δημοκρίτειου. Ὁ Dodds¹³ μὲ δεδομένο ὅτι ὁ Διόδωρος ἔζησε τὸν 1ο π.Χ. αἰῶνα πιστεύει ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι γραμμένο ἀνάμεσα στὸ 60 καὶ 30 π.Χ.

Ὅπωςδὴποτε ἡ μεγάλη αὐτὴ χρονικὴ ἀπόσταση, ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Διόδωρο, δικαιολογεῖ τὴν ἐπιφυλακτικὴ στάση τοῦ Guthrie¹⁴ πάνω στὸ πρόβλημα. Ὡστόσο ὁ ἴδιος σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τῆς Ἱστορίας του, ἂν καὶ ἀμφιβάλλει ὅτι συγγραφέας τοῦ κειμένου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Δημόκριτος, ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι σ' αὐτὸ

6. Γιὰ τὸν Ἑκαταῖο τὸν Ἀβδηρίτη σὰν πηγὴ τοῦ Διοδώρου Πβ. ἄρθρο τοῦ Ed. Schwart στὴν *RE* 9 (1903), σσ. 663-704.

7. Πβ. γνώμη H. J. Dahlmann στὸν G. Vlastos, *On Pre-history in Diodorus*, *AjPh* 67 (1946), σ. 51.

8. *History of classical Scholarship*, Oxford 1968 (= ἐλ. μτφ. Ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1972, σ. 51 σημ. 4).

9. *Λόγιος und die λόγιοι ἄνθρωποι bei Demokrit*, *WSt*, 61-62 (1943-47), σ. 43.

10. *The Ancient Concept of progress*, Oxf. Un. Press, 1973, σ. 10.

11. *The Idea of progress in Classical Antiquity*, Baltimore 1967, σ. 23, σημ. 6.

12. Πβ. καὶ J. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, Routledge καὶ Kegan Paul, London 1979, Vol. II, σ. 166.

13. Ὁ.π., σ. 10. Περισσότερα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ Διοδώρου μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς: G. Sarton, *A History of Science*, Harvard Univ. Press, 1959, σσ. 442-43.

14. Τ. II, σ. 473.

υπάρχουν απόψεις σύμφωνες με την όλη φιλοσοφική σκέψη του Δημοκρίτου, με αποτέλεσμα να κάνει κάποια συζήτηση πάνω σ' αυτό¹⁵ και να μην τὸ ἀπορρίπτει ἐξολοκλήρου.

Ὁ Th. Cole¹⁶, πὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ κειμένου αὐτοῦ, κυρίως 1,8,1 - 1,8,7, σὲ παραλληλισμὸ μὲ κείμενα τῶν Λουκρητίου, Ποσειδωνίου καὶ Τζέτζη δὲν καταπιάνεται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς αὐθεντικότητας, ἴσως διότι θεωρεῖ τὸ κείμενο δημοκρίτειο.

II. Οἱ βασικότερες ἰδέες πὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι:

α) Ἡ ἀρχικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἡ νομαδικὴ ζωὴ ἡ ὁποία στηρίζεται ἀκόμα καὶ στὴ μορφή της αὐτὴ στὴν κοινωνικότητα τοῦ ἴδιου, «θηριώδης βίος».

β) Ἡ προοδευτικὴ φωνολογικὴ διαμόρφωση καὶ ἡ εὕρεση γλωσσικῶν συμβόλων γιὰ συνεννόηση: «τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεχυμένης οὔσης ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις¹⁷ καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἐκάστου...».

γ) Ἡ ἀνοργάνωτη καὶ στὴ συνέχεια ἐμπειρικὰ ὀργανωμένη ἱκανοποίηση βιοτικῶν ἀναγκῶν, προμήθεια τροφῆς, ἀνακάλυψη φωτιᾶς¹⁸, ἐπινόηση μέσων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀλλαγῆς τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν καὶ τὴν προστασία ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῶν φυσικῶν φαινομένων. Αὐτὸ σήμαινε τὴν ἐφεύρεση πρακτικῶν τεχνῶν. Οἱ ἀπόψεις, πὺ ἐκφράζονται σ' αὐτὸ τὸ κείμενο γιὰ τὴ γένεση τοῦ πολιτισμοῦ, μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Guthrie, στὶς πολὺ ρεαλιστικὲς ἐξελικτικὲς θεωρίες πὺ διαμορφώθηκαν κατὰ τὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ ἡ ἄποψη τοῦ Guthrie μᾶς ὑποβοηθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι κι ἀπὸ ἄλλους ἀρχαίους στοχαστὲς ἔχουν διαμορφωθεῖ παρόμοιες θεωρίες, ἀπὸ τὴν ἄλλη πῶς ἡ ἐπιφυλακτικότητα, πὺ ἔχει ὁ ἴδιος γιὰ τὴ γνησιότητα ἢ ὄχι αὐτοῦ τοῦ κειμένου, μπορεῖ νὰ μᾶς ὁδηγήσει στὴ συγκριτικὴ ἔρευνα μὲ ἄλλα δημοκρίτεια κείμενα γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ἂν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ παρουσιάζεται νοηματικὰ διαφοροποιημένο στὶς ἐπιμέρους ἀπόψεις. Ἄν αὐτὲς συμφωνοῦν μὲ ἰδέες πὺ ἐκφράζονται μὲ τὰ ἀποσπ. γιὰ τὰ ὁποῖα εἴμαστε σίγουροι, τότε τὸ κείμενο πλη-

15. T. III, 81 πβ. ἀκόμα Guthrie, *In the Beginning: Some Greek Views on the Origins of Life and the early State of Man*, Methuen 1957, σσ. 122-127.

16. *Democritus and the Sources of Greek Anthropology*, western Res. Univ. Michigan, 1967, σσ. 40-42.

17. Εὐριπ. *Ἰκέτ.* 204 «γλῶσσαν λόγων δούς». Πβ. ὅμοια Διογ. Οἰνοανδ. ἀπ. 10 (ἐκ Chilton).

18. Γιὰ τὶς διαφορὲς μυθολογικὲς ἀπόψεις πὺ ἐκφράστηκαν γιὰ τὴν ἀνακάλυψη φωτιᾶς πβ. J.-P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, Ἑλλ. μτφ. Στ. Γεωργούδη, σσ. 243-53.

σιάζει περισσότερο πρὸς τὸν Δημόκριτο. Καμιὰ βοήθεια δὲν μᾶς παρέχει ἡ σύγκριση τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου αὐτοῦ μετὰ τὴν γλώσσα τῶν παραδομένων ἀποσπασμάτων ὥστε νὰ σχηματίσουμε ἔτσι ἄποψη γιὰ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο.

Αὐτὸ εἶναι γραμμένο σὲ μιὰ ἀπλὴ ἀττικὴ διάλεκτο, ὅπως διαμορφώθηκε στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἐνῶ τὰ ἀποσπάσματα ἔχουν μιὰ γλώσσα ποὺ διατηρεῖ ἔντονα τὰ στοιχεῖα τῆς παλαιότερης ἰωνικῆς¹⁹. Μιὰ ἄλλη παρατήρηση πάνω στὸ κείμενο μᾶς κάνει νὰ διατηροῦμε ἀρχικά, ὅπως ὁ Guthrie, μιὰ ἐπιφυλακτικότητα γιὰ τὸ κείμενο. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 1,8,1 ὁ Διόδωρος ἀναφέρει «καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων τοιαῦτα *παρειλήφαμεν*, τοὺς δ' ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων *φασὶν* ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ καθεστῶτας σποράδην ἐπὶ τὰς νομὰς ἐξιέναι...». Τὰ «φασὶν» καὶ «παρειλήφαμεν» φανερώνουν ὅτι ὁ Διόδωρος εἶχε ἴσως ὑπόψη τοῦ τίς γινώμες πολλῶν, ὅταν ἔγραφε τὴν ἐξιστόρηση αὐτὴ τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτοὶ «φασὶν» καὶ ἡμεῖς «παρειλήφαμεν». Ἴσως νὰ συμβαίνει κι αὐτό, ἀφοῦ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Cole, τέτοιες θεωρήσεις ἀποτελοῦν «κοινὸ τόπο» γιὰ τοὺς ἀρχαίους στοχαστές. «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως» τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος καὶ τῆς «θηριώδους» καὶ ἄτακτης ζωῆς μετὰ ἀποκλίσεις καὶ διαφοροποιήσεις ἔγραψαν ἀρκετοὶ συγγραφεῖς²⁰. Παράλληλα ὅμως μετὰ τὸν «θηριώδη βίον» ὑπάρχει μιὰ βασικὴ ἀρχὴ ποὺ τονίζεται ἐξαιρετικὰ ἐδῶ καὶ εἶναι αὐτὴ τῆς κοινωνικότητος ὡς «συναγελασμός». Ἔτσι τὸ κείμενο στὸ σημεῖο αὐτὸ προσφέρεται καὶ γιὰ συνεξέταση μετὰ ἄλλα νοηματικὰ συγγενῆ ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο βρίσκουμε ιδέες ποὺ φαίνονται δημοκρίτειες, ἀφοῦ παρατηροῦνται καὶ στὰ ἀποσπάσματα τῆς δεύτερης ομάδας, σύμφωνα μετὰ τὴν κατάταξη τοῦ H. Diels. Αὐτὸ δὲν παρατηρεῖται σὲ ἀνάλογα κείμενα ἄλλων συγγραφέων. Ἐκφράζεται ἴδια ὅμως σὰν ιδέα στὸ ἀπ. B 164 τοῦ Δημοκρίτου ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικό: «καὶ γὰρ ζῶα φησὶν (Δημ.), ὁμογενέσι ζώοις συναγελάζεται ὡς περιστρεφαὶ περιστρεφαῖς...». Ἀλλ' ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, τὸ νοηματικὸ πλάτος τῆς παραπάνω πρότασης «τοὺς ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων» καὶ τῆς συνέχειας, ὅπου περιγράφεται ἡ ἀρχικὴ κατάσταση τῆς

19. V. Alfieri, *Gli Atomisti*, Bari Laterza 1950, σ. 219 ὑποσ. 556. Ἀναφέρουμε δειγματοληπτικὰ μερικὰ τέτοια στοιχεῖα ποὺ φανερώνουν τὴν γλωσσικὴ μορφή τῶν δημοκρετιῶν ἀποσπασμάτων: α) ἡ χρῆση τοῦ «ξύν» ἀντὶ «σύν»: «ξύνεσις», - «ἄξυνεσίη» (B 183), ξύμπας (B 247), β) ἀσυναίρετοι τύποι τῶν ρημάτων σὲ -έω ὅπως «δοκέει» καὶ «φιλέων» (B 102), «εὐθυμέεσθαι» (B 191) κ.ἄ., καὶ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας ὅπως, «παρ' ἡμέων, ἡμέας» (B 125), γ) δοτικὴ πληθυντικοῦ δευτεροκλίτων «-οισι» καὶ πρωτοκλίτων «-αῖσι»: «τοῖσι ἀνθρώποισι» (B 175, B 191), «θνητοῖσι» (B 189).

20. Κριτ. ἀπ. B 25, 1-2, Ἰσοκρ. *Βουσ.* 25, Ἄντιδ. 254, Πανηγ. 28· Ὀμηρ. Ὕμνο στὸν Ἥφαιστο, 20.4 (ἐκδ. Oxf.). Εὐριπ. Ἰκέτ. 202· Ἰαμβλ. Ἄνων. D-K¹², II, 402· στ. 21 κ.ἑ.

ανθρώπινης ζωής, μάς θυμίζει ίσως και ἡ ἀναφορὰ ποὺ γίνεται στὸ ἀπ. Β 278 «ἀπὸ φύσιος καὶ καταστάσιος τινος ἀρχαίης». Αὐτό, ἴσως, μάς πείθει ὅτι μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Διοδώρου περνοῦν δημοκρίτειες ιδέες ἀφοῦ στὸ ἀπόσπ. γίνεται πιθανὸν μνεία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δημόκριτο μιᾶς θεώρησης ποὺ τὸν εἶχε σοβαρὰ ἀπασχολήσει, πράγμα ποὺ πληροφοροῦμαστε ἀπὸ ἀπόσπασμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν αὐθεντικότητά του.

Δύο ἀκόμη ἀρχές, ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό, εἶναι ἀρκετὰ βοηθητικὲς ὥστε νὰ ἄρουμε σ' ἓνα βαθμὸ τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Guthrie καὶ νὰ ἀποδεχθοῦμε μὲ τὴ βοήθεια καὶ μιᾶς τρίτης, ποὺ εἶχε συζητήσει καὶ ὁ G. Vlastos, πὼς ὁ Διόδωρος, ὅταν ἔγραφε αὐτὸ τὸ κείμενο, εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ ὑπόψη τοῦ δημοκρίτειος ἀπόψεως ποὺ ἦταν διάχυτες στὴν ἐποχή του.

Πρώτη καὶ βασικὴ διαπίστωση εἶναι ὅτι στὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀναφορὰ στὴν προνοητικὴ διάθεση τῶν θεῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ στὴ δημιουργία τους καὶ τὴν ἐξέλιξή τους. Δὲν ὑπάρχει ἵχνος θεϊκοῦ παρεμβατισμοῦ ποὺ νὰ ἐκδηλώνεται σὰν βοήθεια, πρόνοια ἢ ἔστω σὰν ὑπόδειξη. Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καλῆς διάθεσης τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι γι' αὐτὸ τοὺς φοβοῦνται καὶ τοὺς ἐπικαλοῦνται, τοὺς ὑμνοῦν²¹ καὶ τοὺς σέβονται γιὰ τὴν εὐσπλαχνία²² καὶ τὴ μεγαλοψυχία ποὺ δείχνουν σὲ μερικὲς περιπτώσεις γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ὁ ἄνθρωπος μόνος του «κατὰ μικρὸν» καὶ «κατ' ὀλίγον» βρῆκε τὶς τέχνες καὶ «τ' ἄλλα τὰ δυνάμενα τὸν κοινὸν βίον ὠφελῆναι». Οἱ δυνατότητες καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δῶρα τῶν θεῶν οὔτε ἐκδήλωση τῆς εὐσπλαχνίας τους πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος ὅπως ὑποστηρίζουν ἄλλοι συγγραφεῖς. Εἰδικά, ἡ ἐξεύρεση καὶ ἡ χρῆση τοῦ πυρός, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία καὶ τὴ βάση γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου²³ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὴ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιου θεϊκοῦ ἐνδιαφέροντος, οὔτε εἶναι ἀποκάλυψη, ὅπως παρατηροῦμε σὲ ἀνάλογα κείμενα τοῦ Ἡσιόδου²⁴ καὶ τοῦ Αἰσχύλου²⁵ καὶ στὶς ἀπαρχές τοῦ Ἰσοκράτη²⁶. Ἐπιπλέον δὲν ὑπάρχει καμιὰ μεταφυσικὴ μεσολάβηση καὶ τὸ πρόβλημα δὲν μεταφέρε-

21. Πβ. *Ἰκέτ.* 201-203: «Αἰνῶ δ' ὅς ἡμῖν βίοτον ἐκ πεφυρμένου καὶ θηριώδους θεῶν διεσταθμήσατο πρῶτον μὲν ἐνθεῖς σύνεσιν».

22. Ὁμ. *Ὕμν.* εἰς *Ἥφαιστον* (ἔκ. Oxf.): «Ἀλλ' ἴληθ' Ἥφαιστε' δίδου σ' ἀρετὴν τε καὶ ὄλβον...».

23. Αἰσχ. *Προμ. Δεσμ.*: «ἀφ' οὗ γε (sc. πυρός) πολλὰς ἐκμαθήσονται τέχνας» καὶ 110-111.

24. *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 47, 50, 51-52· *Θεογονία* 565-567.

25. *Προμ. Δεσμ.* 109-110, 506.

26. *Πανηγ.* 28.

ται σὲ ἐξωανθρώπινα ἐπίπεδα μπλεγμένο μὲ μυθολογικὲς ἐξηγήσεις, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ θεωρήσεις τῶν παρόμοιων κειμένων. Οἱ ἄνθρωποι ὅχι μόνο δὲν βοηθήθηκαν ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἀλλὰ καὶ δὲν ὑπάρχει διατυπωμένο πουθενὰ στὸ κείμενο αὐτὸ ὅτι προικίστηκαν ἀπὸ αὐτοὺς μὲ κάποια ἰδιότητα, ποὺ θὰ τοὺς βοηθοῦσε στὴ βιολογικὴ τους προσαρμογὴ καὶ στὴν ἄμυνά τους στὶς ἀλλαγὲς τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν, ὅπως ἀναφέρεται στὸν πρωταγόρειο μῦθος²⁷. Κανένας φόβος καὶ καμιὰ εὐθύνη ἀπὸ πλευρᾶς θεῶν γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι δὲν φαίνονται πουθενὰ ὡς δημιουργοὶ τους καὶ καθοδηγητὲς τους, ἀντίθετα ὁ Ἐπιμηθέας, μετὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ Προμηθέα, στὸ μῦθο τοῦ Πρωταγόρα ἐκτελώντας ἐντολὴ τοῦ Δία πραγματώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεῶν γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀνθρώπων: «ταῦτα ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀἴστωθείη»²⁸. Ἀκόμη ἀναφέρεται ὅτι «ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας»²⁹, μὲ τὴν ὁποία θεϊκὴ «μοῖρα» ἦταν ἴσως κατευθυνόμενος στὶς ἐπινοήσεις του καὶ τὴν ἐξευρετικὴ του ἱκανότητα, ἐνῶ στὸ κείμενο ποὺ ἐξετάζουμε ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε μόνος του πρόνοια γιὰ τὸ μέλλον «εἰς τὰς ἐνδεΐας ποιεῖσθαι παράθεσιν» καὶ «ὑπὸ τῆς πείρας» διδασκόταν καὶ τὴν «χρείαν» εἶχε «διδάσκαλον» γιὰ ὅλα. Ἡ νοηματικὴ φόρτιση τῆς ἔννοιας αὐτῆς εἶναι πολὺ γνωστὴ στὸν Δημόκριτο. Διαπιστώνουμε ὅτι χρησιμοποιεῖ πολὺ συχνὰ τόσο τὴ λέξη «διδάσκαλος» (B 76) καὶ «διδάσκειν» (B 183, B 172, B 246), ἐνῶ παράλληλα ἀναγνωρίζει τὴ δύναμη τῆς «διδασχῆς» (B 33). Τὸ συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό, ὅτι δηλαδὴ ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτοδύναμη, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ θεϊκοὺς παρεμβατισμοὺς καὶ θεϊκὴ φροντίδα καὶ πρόνοια, εἶναι σύμφωνο μὲ ἀπόψεις ποὺ ἐντοπίζουμε σὲ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου, τὰ ὁποῖα ἡ ἔρευνα ἀποδέχεται ὡς αὐθεντικά.

Ἡ μελέτη τόσο τοῦ ἀπ. B 30³⁰ ποὺ ἔχει γίνεи ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς³¹ ὅσο καὶ τῶν B 166 καὶ B 175³² δείχνει ὀλοκάθαρα πῶς: α) ὁ Δημόκριτος δὲν πίστευε σὲ ἥρωες³³ καὶ εὐεργέτες θεοὺς, ἐνῶ παράλληλα ἔπαιρνε κριτικὴ στάση ἀπέναντι σὲ παλαιὲς τέτοιες πίστεις, β) εἶναι στὴν πρόθεση τοῦ

27. Πλάτων *Πρωτ.* 320d-321a.

28. Ὁ.π. 321a.

29. Ὁ.π. 322a.

30. «Τῶν λογίων ἀνθρώπων ὀλίγοι ἀνατείναντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα, ὃν νῦν ἡέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες· πάντα, (εἶπαν), Ζεὺς μυθέεται (?) καὶ πανθ' οὗτος οἶδε καὶ διδοῖ καὶ ἀφαιρέεται καὶ βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων».

31. E. Norden, *Agnostos theos...* σ. 164· W. Jaeger, *The Theology...* σ. 183· Pfligersdorffer, *Λόγιος und die Λόγιοι ἄνθρωποι bei Demokrit*, ὁ.π., σσ. 22 καὶ 27.

32. «Οἱ δὲ θεοὶ τοῖσι ἀνθρώποισι διδοῦσι τὰγαθὰ πάντα καὶ πάλαι καὶ νῦν· πλὴν ὀκόσα κακὰ καὶ βλαβερὰ καὶ ἀνωφελέα, τάδε δ' οὐ (τε) πάλαι οὔτε νῦν θεοὶ ἀνθρώποισι δωροῦνται, ἀλλ' αὐτοὶ τοῖσδεσιν ἐμπελάζουσι διὰ νοῦ τυφλότητα καὶ ἀγνωμοσύνην».

33. R. Ferwerda, *Democritus and Plato, Mnemosyne*, 25 (1972), σ. 345.

Δημοκρίτου νὰ ἀπαλλάξει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ ἑτερονομικὲς δυνάμεις³⁴ ὥστε νὰ αὐτοεξελίσσεται ἐλεύθερα, γ) οἱ θεοὶ δὲν εἶναι δότες κανενὸς νόμου³⁵. Ἡ σύγκριση αὐτὴ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ πιθανῆς καὶ σχετικῆς ἐγκυρότητας συμπέρασμα πῶς, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, τὸ κείμενο ἀπηχεῖ δημοκρίτειες ἀπόψεις. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ, ποὺ συντελεῖ στὴν ἀναγωγὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ κειμένου στὸν Δημόκριτο, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν πίστευε σὲ θεϊκοὺς παρεμβατισμοὺς καὶ τὴ θεϊκὴ πρόνοια γιὰ τὰ ἀνθρώπινα, ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ μιὰ πλατωνικὴ πληροφορία.

Ὁ Πλάτων σὲ πολλὰ³⁶ σημεία τοῦ δέκατου βιβλίου τῶν *Νόμων* ἀναφέρεται καὶ κατακρίνει μὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀθηναίου μιὰ διάχυτη στὴν ἐποχὴ τοῦ ἄποψη, ὅτι οἱ θεοὶ ὑπάρχουν βέβαια ἀλλὰ δὲν φροντίζουν καθόλου γιὰ τὰ ἀνθρώπινα³⁷: «τὸ τοὺς θεοὺς εἶναι μὲν, φροντίζειν δὲ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων»³⁸: Βέβαια δὲν μπορούμε ἀνεπιφύλακτα³⁹ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Πλάτων ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὸν Δημόκριτο⁴⁰. Ὡστόσο, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας, σύμφωνα μὲ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο⁴¹, τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ ποὺ ἄσκησε στὸν Δημόκριτο ὁ τελευταῖος, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ποῦμε ὅτι σ' αὐ-

34. Πβ. C. Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford 1928, σ. 186.

35. A. Lesky, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, μτφ. Α. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 483· K. Freeman, *God, Man and State*, 1970, σ. 36..

36. 885b 7, 886d 4-e.

37. Αὐτοῦς, ποὺ στὶς ἀπόψεις του γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ τὴν ψυχὴ ἄσκει κριτικὴ ὁ Πλάτων (*Νομ.* 884a-890a), ὁ G. Grube (= *Plato's thought*, London 1980, σ. 145) χαρακτηρίζει ὡς «ἄθεϊστές». Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἴδιο κείμενο μᾶς βοηθᾷ νὰ τοὺς κατατάξουμε μὲ βάση ἓνα νεώτερο ὄρο στοὺς δεῖστές (deism, deists). Πβ. L. Torrey Norman, *Voltaire and the English Deists*, London 1930.

38. *Νόμοι* 888c 4-5. Ἐδῶ μπορούμε νὰ ἀναφέρουμε τὴν παρόμοια γνώμη τοῦ Ἀντιφώντα ἀπ. 87b 12.

39. Ἡ ἐπιφυλακτικότητά μας αὐτὴ μετριάζεται, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ γνώμη τοῦ G. R. Morrow (= *Plato's Cretan City. A History Interpretation of the Laws*, Princeton Univ. Pr., 1960, σ. 479).

Ὁ παραπάνω σχολιάζοντας τὸ ἐδ. 886d τῶν *Νόμων* πίσω ἀπὸ τὴν ἔκφραση «νέων καὶ σοφῶν» πιστεύει ὅτι ὁ Πλάτων σ' αὐτὴ τὴν κριτικὴ του ἀναφορικὰ μὲ θέματα φυσικῆς φιλοσοφίας, ποὺ σχετίζονται μὲ προβλήματα ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς θεωρίας, περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀρχέλαο καὶ Ἀντιφώντα καὶ τὸν Δημόκριτο.

Πβ. καὶ Gr. Vlastos, *Class. Phil.* XLII, 1947, σ. 176 σημ. 177.

40. Γενικὰ γιὰ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Δημόκριτο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἐργασία τοῦ P. Natorp (= *Die Ethica des Demokritos*, Marburg 1983, Repr. Hildesheim, Olms 1970). Πβ. R. Ferwerda, *Democritus and Plato, Mnemosyne*, 25 (1972), σσ. 337-378.

41. I 40, 4 «Ἀριστόξενος δ' ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ὑπομνήμασι φησι Πλάτωνα θελήσαι συμφλέξει τὰ Δημοκρίτου συγγράμματα, ὅποσα ἐδενήθη συναγαγεῖν, Ἀμύκλαν δὲ καὶ Κλεινίαν τοὺς Πυθαγορικοὺς κωλύσαι αὐτόν, ὥς οὐδὲν ὄφελος· παρὰ πολλοῖς γὰρ εἶναι ἤδη τὰ βιβλία...». Πβ. Guthrie, II, σ. 462.

τοὺς ποὺ κρίνει περιλαμβάνεται καὶ ὁ Δημόκριτος ἢ κυρίως αὐτός. Ἐτσι, ἡ πλατωνικὴ πληροφορία μᾶς εἶναι χρήσιμη προκειμένου νὰ σμικρυνθεῖ ἡ μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Διόδωρο μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος πιθανὸν μεταφέρει, ἀπορρίπτοντας βέβαια, τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρίτειας διδασκαλίας, τὸ ὁποῖο παίρνει ἀπὸ τὴ θετικὴ πλευρά, συζητᾷ καὶ ἀποδέχεται ὁ Διόδωρος. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ ἰχνηλατήσουμε δημοκρίτειες ἀπόψεις μέσα στὸ κείμενο αὐτὸ βασισμένοι σὲ μιὰ ἄλλη παρατήρηση. Εἶναι ἡ ἄποψη ποὺ ἐκφράζεται γιὰ τὴν ἀρχικὴ κοινωνικότητα, τὸν «συναγελασμὸ» τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους καὶ τὴν ὁμόνοια ποὺ ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἄνθρωποι μπροστὰ στὸν κοινὸ κίνδυνο βοηθοῦσαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον («ἀλλήλοις βοηθεῖν») καὶ συγκεντρώνονταν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του. Τοὺς συνδέει ἡ «ὁμόνοια» καὶ ἡ ἀλληλεγγύη. Τὴν ἄποψη ὅτι ἡ «ἀλληλοβοήθεια», ἡ «ὁμόνοια», ἡ συμφωνία καὶ ἡ συνεργασία μπροστὰ στὸ συμφέρον εἶναι βασικὲς κοινωνιολογικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες συντελοῦν στὴν ἀρμονικὴ συμβίωση τῶν ἀνθρώπων, τὴ βρίσκουμε διατυπωμένη καὶ σὲ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου τῆς δεύτερης ομάδας. α) «Ἄξιον ἀνθρώπους ὄντας ἐπ' ἀνθρώπων συμφοραῖς μὴ γελᾶν, ἀλλ' ὀλοφύρεσθαι» (B 107a), β) «ἀπὸ ὁμονοίης τὰ μεγάλα ἔργα καὶ ταῖς πόλεσι τοὺς πολέμους δυνατὸν κατεργάζεσθαι, ἄλλους δ' οὐ» (B 248). Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τοῦ ἀλτρουισμοῦ ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὸ κείμενο τοῦ Διοδώρου πολὺ ἀποδεικτικὸ εἶναι καὶ τὸ B 255. «Ὅταν οἱ δυνάμενοι τοῖς μὴ ἔχουσι καὶ προτελεῖν τολμέωσι καὶ ὑπουργεῖν καὶ χαρίζεσθαι, ἐν τούτῳ ἤδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι καὶ τὸ ἐταίρους γίγνεσθαι, καὶ τὸ ἀμύνειν ἀλλήλοισι καὶ τοὺς πολίτας ὁμόνοους εἶναι καὶ ἄλλα ἀγαθὰ ἄσσα οὐδεὶς ἂν δύναίτο καταλέξαι». Τὸ «τὸ ἀμύνειν ἀλλήλοισι» τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος μᾶς θυμίζει τὸ «ἀλλήλοις βοηθεῖν» τοῦ Διοδώρου. Ὑπάρχει βέβαια στὸν Διόδωρο καὶ τὸ «ἐν θηριώδει βίῳ σποράδην καθεστῶτας», «σποράδην» ιδιότητα καὶ κατάσταση ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀρχικὴ νομαδικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο ὅ,τι δηλώνει τὸ «σποράδην» ἐντοπίζεται καὶ στὸν *Πρωταγόρα*: «κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὥκουν σποράδην»⁴² καὶ στὸν Ἰσοκράτη⁴³: «παραλαβοῦσα γὰρ τοὺς Ἕλληνας ἀνόμως ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας», ἐνῶ τὸ «θηριώδης βίος» στὸν Κριτία⁴⁴ καὶ στὸν Ἰσοκράτη⁴⁵ καὶ τὸν Εὐριπίδη⁴⁶, ἀντίθετα στὸ κείμενο

42. Πλάτων *Πρωτ.* 322b.

43. *Πανηγ.* 39.

44. 88b 25, 1-2 «ἦν χρόνος, ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος... καὶ θηριώδης ἰσχύος θ' ὑπέρτης...» καὶ Diels H., *Dox. Gr.*⁴, 298.

45. *Πανηγ.* 28 «οἱ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γεγόνασιν». Πβ. *Βούσιρις*, 25, καὶ *Ἀντιδ.*, 254, «τοῦ θηριωδῶς ζῆν».

46. *Ἰκέτιδες*, 201-202, «ἐκ πεφυρμένου καὶ θηριώδους» καὶ *Αἰσχύλ. Πρωμ. Δεσμ.*, 450.

πού εξετάζουμε, ενώ υπάρχει τὸ «ἀθροίζεσθαι», ὅπως καὶ στὸν *Πρωταγόρα*, δὲν ὑπάρχει ὅμως τὸ «ἡδίκουν ἀλλήλους» καὶ τὸ «πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο», ἐνῶ ἀναφέρεται στὸν πλατωνικὸ διάλογο. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Διοδώρου ὁ «ἀθροισμός» καὶ ἡ ἐνότητα δὲν ἔχουν παλινδρομήσεις καὶ διακυμάνσεις στὴ σταθερότητά τους ἀλλὰ συνεχῶς ἔβαιναν πρὸς ἰσχυροποίηση, πρὸς τὸ καλύτερον, μὲ τὴν αὐτόβουλη καθιέρωση ἀρχῶν καὶ θεσμῶν κοινωνικῶν, δημιουργημένων ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μπροστὰ στὸ κοινὸ συμφέρον, στὸν *Πρωταγόρα* ἀντίθετα ὑπάρχει «πάλιν», δηλαδή μιὰ ὀπισθοδρόμηση στὴν ἴδια ἀρχικὴ κατάσταση, πού δήλωνε ἐχθρικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ἄν θεωρηθεῖ πλατύτερα τὸ κείμενο τοῦ Διοδώρου παρέχει τὴν ιδέα μιᾶς εὐθείας, χωρὶς παλινδρομήσεις ἐξελικτικῆς καὶ προοδευτικῆς πορείας τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, ἐνῶ τὸ πρωταγόρειο παρουσιάζει κάμψεις στὴν εὐθεία αὐτὴ κίνηση. Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἄλλη ἀπὸ συσχετισμὸ ἐνδειξὴ ἐνισχύει κάπως τὴν ἄποψή μας ὅτι ὁ Διόδωρος ἔγραψε τὸ παραπάνω κείμενο ἔχοντας σοβαρὰ ὑπόψη τοῦ δημοκρίτειου ιδέες «περὶ καταστάσιος τινὸς ἀρχαίης». Αὐτὴ εἶναι ἐκείνη πού ἐντοπίζουμε σχετικὰ μὲ τὴ γένεση τῆς γλώσσας. Ὁ Διόδωρος ἀναφορικὰ μὲ τὸ παραπάνω πρόβλημα ἀναφέρει α) «καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων», β) «τοιούτων δὲ συστημάτων γινομένων καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, οὐχ ὁμόφωνον πάντας ἔχει τὴν διάλεκτον, ἐκάστων ὡς ἔτυχε συνταξάντων τὰς λέξεις». Παρόμοιες ἀπόψεις διατυπώνονται καὶ στὸ B 26 ἀπόσπασμα σωσμένο ἀπὸ τὸν Πρόκλο «...τύχη ἄρα καὶ οὐ φύσει τὰ ὀνόματα. Καλεῖ δὲ ὁ αὐτὸς τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχείρημα πολύσημον, τὸ δὲ δεύτερον ἰσόρροπον, (τὸ δὲ τρίτον μετώνυμον), τὸ δὲ νώνυμον». Ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀπ. B 26, τὸ ὁποῖο πολλοὶ μελετητὲς⁴⁷ ἔχουν συζητήσει, μᾶς πείθει ὅτι ἡ γλώσσα γιὰ τὸν Δημόκριτο εἶναι «θέσει» δηλαδή σύμβαση, ὁμολογία καὶ συνθήκη⁴⁸.

47. E. Barker, *Greek Political Theory*, London 1970, 81· G. Vlastos, *On Prehistory in Diodorus*, ὁ.π., σ. 53, σημ. 14· C. M. Stokes, *One and Many in Presocratic philosophy*, Wash. Marv. Univ. Press, 1971, σ. 234· Th. Cole, ὁ.π., σσ. 67-68· J. Barnes, ὁ.π., I, σσ. 164-65· S.V. Luce, An Argument of Democritus about language, *CR*, 1969 (83), σσ. 3-4· B. E. Bollin, *Natural and Conventional Meaning*, The Hague 1976, σσ. 15-16.

48. Αὐτὸ βρίσκεται στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης θεώρησης ἀπὸ τὸν Δημόκριτο τῶν πολιτισμικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος πιστεύει πῶς τὰ πάντα εἶναι «θέσει». Γι' αὐτὸ ἐπισύρει καὶ τὴν ἀρνητικὴ κριτικὴ τοῦ Διογ. Οἰνοανδέα ὁ ὁποῖος λέει γιὰ τὸν Δημόκριτο «ἐσφάλη δ' ἀναξίως ἑαυτοῦ καὶ Δημόκριτος τὰς ἀτόμους μόνας κατ' ἀλήθειαν εἰπὼν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὖσι, τὰ δὲ λοιπὰ νομιστὶ ἅπαντα» (ἀπ. 6. Col. II -8 ἔκδ. C. Chilton)· εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς δημιουργίας τῆς γλώσσας ὁ Διογένης ὁ Οἰνοανδέας φαίνεται πῶς περιλαμβάνει καὶ τὸν Δημόκριτο στοὺς φιλοσόφους ἐκείνους πού πιστεύουν ὅτι «κατὰ θέσιν καὶ διδαχὴν ἐπιτεθῆναι τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι...» (ἀπ. 10, Col. III, 11-14), τῶν ὁποίων τὶς ἀπόψεις δὲν ἀποδέχεται, ἐνῶ φαίνεται νὰ συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ δασκάλου του Ἐπικούρου. Πβ. Usener ἀπ. 334, 335· πβ. Μάρκου Αὐρηλίου 2, 31, 4 (ἔκδ. Budé): «ἐκεῖ-

Ἡ ἴδια ἄποψη, ὅπως στὸ B 26, ἐκφράζεται καὶ στὴ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου. Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτά, στὸ πλαίσιο τῆς ἀρχῆς ὅτι τέτοια προβλήματα δὲν ἐπιδέχονται ὀριστική λύση σχηματίζεται ἔντονη ἢ πεποίθηση ὅτι ὁ Διόδωρος ἐπηρεασμένος κι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του πρέπει νὰ εἶχε ὑπόψη του περισσότερο τὸν Δημόκριτο ὅταν ἀναφέρεται σὲ τέτοια, ὅπως τὰ παραπάνω, θέματα. Ὁ Διόδωρος ζεῖ σὲ μιὰ ἐποχὴ θρησκευτικῆς κατάπτωσης καὶ κοσμοθεωρησιακοῦ πλουραλισμοῦ καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ μιὰ τέτοια κατάσταση ὅπωςδήποτε δὲν ἀνατρέχει ὡς ἱστορικὸς σὲ μυθολογικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπινοήσεις, ποὺ ἦταν ἀντίθετες πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ λαβαίνει σοβαρὰ ὑπόψη του ρεαλιστικὲς καὶ ἀνοιχτὲς ἐξηγήσεις ὅπως εἶναι αὐτὴ ποὺ περιέχεται στὸ κείμενό του, διότι ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε ἀναθεωρητῆς, συνεπὴς ἐπιστήμονας⁴⁹ καὶ πρωτεργάτης τοῦ διαφωτιστικοῦ κινήματος⁵⁰.

Στὸ τελευταῖο ἐδάφιο τῆς παραπάνω μαρτυρίας «καθόλου γὰρ πάντων τὴν χρεῖαν αὐτὴν διδάσκαλον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ὑφηγουμένην οἰκείως τὴν ἐκάστου μάθησιν εὐφυεῖ ζῶν καὶ συνεργοὺς ἔχοντι πρὸς ἅπαντα χεῖρας καὶ λόγον καὶ ψυχῆς ἀγχίνουαν» ὑπάρχουν οἱ λέξεις «εὐφύες ζῶν», «χεῖρας», «λόγος» καὶ «ψυχῆς ἀγχίνουαν», οἱ ὁποῖες σὰν δηλωτικὲς μιᾶς φυσικῆς ὑποδομῆς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης ἀποτέλεσαν ὄχι μόνο τὴ δύναμη «πρὸς σωτηρίαν»⁵¹ ἀλλὰ καὶ παράγοντα γιὰ δημιουργία. Ὁ «λόγος» καὶ ἡ «ψυχῆς ἀγχίνουα» δὲν εἶναι δοτὲς κοινωνιολογικὲς καὶ κανονιστικὲς ἀρχὲς ἀλλὰ φυσικὲς προδιαθέσεις, ποὺ περικλείουν μιὰ αὐτοεξελικτικὴ δυνατότητα ποὺ στηρίζεται στὴ νομοτελειακὴ τους σχέση μὲ τὴ «χρεῖα». Ὁ ἄνθρωπος εἶχε ὡς ὁδηγὸ καὶ διδάσκαλο τὴ «χρεῖα» («καθόλου γὰρ πάντων τὴν χρεῖαν αὐτὴν διδάσκαλον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις»⁵²), ἡ ὁποία ἐκδηλωνόταν πρῶτα σὰν μιὰ δύναμη, γιὰ βιοσυντηρητικὲς καὶ βιολειτουργικὲς ὕστερα πράξεις. Μὲ τὴ συναίσθηση τῆς «χρείας» κι ἀπὸ τὴν «πεῖρα», ποὺ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς «χρείας», ὁ ἄνθρωπος συνεχῶς διδασκόμενος ὁδηγεῖται στὴν «πρόθεσιν τῶν καρπῶν εἰς ἐνδεΐας», γεγονὸς τοῦ ὁποῖου τὴν ἀναγκαιότητα⁵³ δὲν εἶχε τὴν προνοητικὴ δύναμη ἀρχικὰ νὰ συλλάβει «καὶ γὰρ συγκομιδὴν τῆς ἀγρίας τροφῆς ἀγνοοῦντας». Ἡ «συγκομιδὴ» (perceptio) καὶ ὅ,τι αὐτὴ συνεπά-

νος φησὶν (Δημόκρ.) ὅτι πάντα νομιστί, ἐτεῆ δὲ μόνα τὰ στοιχεῖα» πβ. καὶ ἀποστ. Δημόκρ. B2, B 117, B 125.

49. L. Edelstein, *The Idea of Progress...*, ὁ.π., σ. 26.

50. E. Dodds, *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Παράλογο*, ὁ.π., σ. 153· Α. Μπαγιόνα, *Ἡ Ἑρροία τῆς Προόδου καὶ ἡ Μεθοδολογία τῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1970, σ. 6.

51. Πβ. *Πρωταγ.* 320e.

52. Πβ. Διογ. Οἰνοανδέως ἀτ. 10 (chilton): «πάσας γὰρ ἐγέννησαν αἱ χρεῖαι καὶ περιπτώσεις μετὰ χρόνου»· Λουκρ. 5, 1448-1457.

53. Πβ. Πλάτων, *Πολιτ.* 274c: «πορίζεσθαι δὲ οὐκ ἐπιστάμενοί πω διὰ τὸ μηδεμίαν αὐτοὺς χρεῖαν πρότερον ἀναγκάζειν».

γεται, δηλαδή ή «παράθεσις» (conservatio)⁵⁴ προϋποθέτουν τήν «πρόνοιαν» καί μιάν εύρετική τέχνη. Ἡ «χρεία» πάλι ὁδηγεῖ στή γνώση τοῦ «πυρός» καί «τῶν ἄλλων τῶν χρησίμων κατὰ μικρόν καί τὰς τέχνας εύρεθῆναι καί τᾶλλα τὰ δυνάμενα τόν κοινόν βίον ὠφελῆσαι». Τό τελευταῖο «κοινόν βίον» δείχνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἤδη συγκροτήσῃ κοινωνία καί ἔχει συλλογικούς σκοποὺς καί συλλογική βούληση, ἄρα ἡ ἔννοια τῆς «χρείας» δέν εἶναι περιεκτική μόνο προσωπικῆς βιοσυντηρητικῆς ἀνάγκης ἀλλά εἶναι ἐκφραστική καί κανονιστικῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ὠφελήσουν τόν «κοινόν βίον». Ἡ «χρεία» σάν ἐκφραση τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ὡς «διδάσκαλος» εἶναι δημιουργική μιᾶς προσπάθειας, τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά κάνει διότι εἶναι «εὐφυές ζῷον.» Ἡ «χρεία» αὐτή ὑποδεικνύει στόν ἄνθρωπο πού εἶναι «εὐφυές ζῷον» τή μάθηση «ἐκάστου», πρὸς τήν ὁποία ὁ ἴδιος ἔχει «οἰκείους» συνεργοὺς σέ ὅλα, α) τὰς «χεῖρας», β) τόν «λόγον» καί γ) τήν «ἀγχίνουαν ψυχῆς». Ἡ μετοχή «ὕφηγουμένην» ἀναφέρεται στό «χρείαν». Ἡ «χρεία» εἶναι πού «ὕφηγεῖται» ὑποδεικνύει, διδάσκει⁵⁵ «οἰκείως» «τῷ εὐφυεῖ ζῷῳ τήν ἐκάστου μάθησιν». Τό «οἰκείως» νομίζουμε ἀρχικά πῶς πρέπει νά ἀποδοθεῖ στή μετοχή «ἔχοντι» πού ὑπονοεῖ «τῷ εὐφυεῖ ζῷῳ», ἀφοῦ φαίνεται πῶς δέν ἔχει νοηματική ἀποτελεσματικότητα ἂν συνδεθεῖ μέ τὸ «ὕφηγουμένην». Ἄν ἀποδοθεῖ στό «ἔχοντι», διότι τοῦτο συντακτικά εἶναι δυνατό, δίνει τὸ νόημα ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού εἶναι «εὐφυές ζῷον» ἔχει «φιλικά», ἔχει δηλαδή τήν τάση, ἐνδιαφέρεται γιά τή γνώση καί τήν κατανόηση καί χρήση τοῦ «ἐκάστου», δηλαδή τοῦ καθενὸς ἀντικειμένου πού παρουσιάζεται σ' αὐτόν στό φυσικό καί κοινωνικό περίγυρο⁵⁶, καί πού ἀναδύεται ὡς «χρεία», δηλαδή γίνεται ἀντιληπτό ὡς ἀνάγκη. Ἄν ἀποδοθεῖ τώρα στό «ὕφηγουμένην» τότε τὸ νόημα εἶναι ὅτι ἡ «χρεία» εἶναι «οἰκείως» πρὸς τὸ «εὐφυές ζῷον», δηλαδή αὐτή εἶναι φιλική, εἶναι πάντοτε παροῦσα συνοδοιπόρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἴσως, ἐπειδὴ ἀπὸ καθαρῶς συντακτικῆς πλευρᾶς δέν εἶναι εὐδιάκριτο ποῦ ἀνήκει, καί ἡ θέση του εἶναι τέτοια, μπορούμε νά τὸ συνδέσουμε λιγώτερο μέ τὸ «τὴν χρείαν ... ὕφηγουμένην» καί περισσότερο μέ τὸ «εὐφυεῖ ζῷῳ ἔχοντι», διότι ἔτσι ὑποβοηθεῖται ἡ κατανόηση τῆς ἔννοιας «ψυχῆς ἀγχίνουαν» καί στηρίζεται λογικά ὅτι αὐτή μπορεῖ ν' ἀποτελέσει συνεργὸ τοῦ «εὐφυοῦς ζῷου», διότι τότε κι αὐτή ἡ ἔννοια δηλώνει τὴ δυνατότητα μάθησης «ἐκά-

54. Cicer. *De Off.* 2.3.12 (Loeb): «frugum fructumque reliquarum perceptio et conservatio».

55. Πβ. καί W. Spoerri, Zu Diodor von Sizilien, *Mus. Helv.*, 18 (1961), σ. 76.

56. Γιά τήν κατανόηση καί τὴ σύνδεση τοῦ «οἰκείως» πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση βοηθητική εἶναι ἡ ἀναφορὰ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὅπου ὁ Διόδωρος χρησιμοποιεῖ τὸ «οἰκείως». Πβ. 16, 18, 3: «διαλεχθεὶς οἰκείως τοῖς παροῦσι καιροῖς» 2, 56, 6: «ταῖς ὑποκειμέναις περιστάσεσιν οἰκείως ὁμιλοῦντας» κ.ἄ.

στου». Τὸ «εὐφυὲς ζῶον» εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὁ K. Reinhardt⁵⁷ θεωρεῖ αὐτὴ τὴν ἄποψη ὡς πολεμικὴ τοῦ Δημοκρίτου πρὸς τὸν Ἀναξαγόρα, ὁ ὅποιος ἐντόπιζε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸς μόνον ἔχει χέρια⁵⁸, γι' αὐτὸ εἶναι «φρονιμώτατος». Ἡ ἐννοια τοῦ «εὐφυοῦς ζώου» κατανοεῖται ἀπὸ τὸν H. Diels σὲ συνδυασμὸ μὲ ἓνα κείμενο ἀπὸ τὸ διάλογο *Ἑρμιππος*⁵⁹ τοῦ ὁποίου ἀντιγραφέας ὑπῆρξε ὁ I. Κατράριος ἢ Κατράρης.

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ συνεργοὶ «χεῖρες», «λόγος», «ψυχῆς ἀγχίνοια», εἶναι στοιχεῖα ἔμφυτα στὸ «εὐφυὲς ζῶον», δηλαδή στὸν ἄνθρωπο, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι εἶναι δῶρα κάποιας μεταφυσικῆς δύναμης⁶⁰. Τὴν ἄποψη αὐτή, ὅτι δηλαδή αὐτὰ εἶναι ἔμφυτα ὑποστηρίζουν τόσον ὁ Th. Cole⁶¹ σὲ μιὰ ἀναφορά τῆς μελέτης του καὶ ὁ H. Miller⁶² εὐκαιριακά, ὅσο καὶ ὁ G. Kerferd⁶³ πρόσφατα. Νομίζουμε ὅτι οἱ θέσεις τῶν παραπάνω μελετητῶν δὲν ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια ἀμφισβητήσεων γιὰ τὸ λόγο ὅτι εἶναι σύμφωνες μὲ τὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου, πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν προικίζεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἀλλὰ διαμορφώνεται μέσα ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐξελικτικὴ του πορεία.

Διαφοροποιημένες σὲ κάποιο βαθμὸ ἐμφανίζονται οἱ σκέψεις καὶ οἱ ἀναλύσεις τῶν ἐρευνητῶν ἀναφορικὰ μὲ τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν «λόγος», «ἀγχίνοια ψυχῆς» καὶ «χρεία». Ἀρχικὰ θὰ ἐρευνήσουμε τὸ νόημα τῆς ἐννοιας «λόγος»⁶⁴. Ὁ Edelstein⁶⁵ πιστεύει ὅτι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ «λόγος» μπορεῖ

57. Ὁ.π., σ. 499.

58. Ἀριστ. *Περὶ Ζῴων Μορίων* 687a 7: «Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησὶ διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζῴων ἄνθρωπον» (=D-K 59a 102).

59. II, 137, σσ. 21-23 «ὥστε δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ μόνος τῶν ἄλλων ζῴων γίνεται τὸ σχῆμα ὀρθὸς καὶ πρὸς ὀλίγον γῆς ἄπτεται· ἐρρῦν δέ τι θειότερον εἰς αὐτόν, καθ' ὃ νοῦ καὶ λόγου καὶ διανοίας μετέσχε καὶ τὰ ὄντα ἀνηρευνήσατο».

60. Πβ. F. Enriques-Mazziotti, *Le dottrine di Democrito d'Abdera*, Bologna 1949 (Ἑλλ. μτφ. Α. Παπαϊωάννου, ἔκδ., Διεθνoῦς Δημοκριτείου Ἰδρύματος, Ξάνθη 1982, σ. 141).

61. Ὁ.π., σ. 40.

52. On Ancient Medicine and the Origin of Medicine, *TAPhA*, XXX (1949), σ. 191.

63. *The Sophistic Movement*, Camb. Univ. Press, 1981, σ. 141.

64. Ὁ Diels δὲν μεταφράζει τὴ μαρτυρία στὰ γερμανικά ὅπως κάνει γιὰ τὰ ἀποσπάσματα τῆς δεύτερης ομάδας (B). Παράλληλα πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι παρατηρεῖται συχνὴ χρῆσις τῆς λέξης «λόγος» στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου μὲ ποικίλες νοηματικὲς ἀποχρώσεις. Γι' αὐτὸ βλ. E. N. Ρούσσου, Δείγματα Λεξικοῦ τῶν Προσωκρατικῶν, *Φιλοσοφία*, 3 (1973), σσ. 177-78. Πιθανὸν ἢ παρατήρησις αὐτὴ νὰ εἶναι ἀκόμα ἓνα θετικὸ βοηθητικὸ στοιχεῖο στὴ συζήτησις ποὺ κάναμε σχετικὰ μὲ τὴν αὐθεντικότητά τῆς μαρτυρίας τοῦ Διοδώρου.

65. *The Idea of progress...*, ὁ.π., σ. 140· ὁ G. Pfligersdorffer, ὁ.π., σσ. 28-29 ἀναλύει τὴν ἐννοια «λόγος» σὲ συνδυασμὸ μὲ δύο κείμενα τοῦ Ἰσοκράτη. *Niz.* 5, κυρίως *Περὶ Ἀρτιδόσεως*, 253: «...καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἐστὶν ὁ συγκατασκευάσας...».

νά κατανοηθεῖ ὡς human reason: ἀνθρώπινο «λογικό», ἐνῶ ὁ Cole⁶⁶ μεταφράζει τὴ λέξη ὡς rational speech καὶ ὁ G. Kerferd⁶⁷ τὴν ἀποδίδει ὡς power of speech. Ἡ λέξη ὁμῶς «λόγος», χωρὶς οἱ παραπάνω μελετητὲς ν' ἀπομακρύνονται πολὺ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κατανόησίν της, νομίζουμε ὅτι φωτίζεται περισσότερο μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο· σημαίνει τὴ βαθμιαία διάπλαση καὶ τὴν κλιμακωτὴ διαμόρφωση τῆς «ἀσήμεου φωνῆς» ὡς «συμβόλου» μέσα ἀπὸ μιὰ «δυνάμει» ἱκανότητα. Εἶναι μιὰ δυνατότητα διαρθρωμένης ὁμιλίας, ὅταν αὐτὴ ἡ ὁμιλία δηλώνει περιγραφικὰ ἀλλὰ λογικὰ τὰ πράγματα, ὥστε αὐτὰ νὰ γίνονται γνώριμα μετὰ τὴν a priori σύμβαση γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τῆς κάθε λέξης πρὸς ἓνα ἀπὸ τὰ πράγματα. Ὅπωςδήποτε ὁ λόγος δὲν εἶναι φυσικὴ καὶ ἀδιαφοροποίητη λαλιά. Ὑποδηλώνει ἴσως ἐδῶ τὸν γλωσσο-φωνητικὸ κώδικα μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώνεται ἡ σκέψη, γίνεται αἰσθητὴ ἡ συμβατικὴ ὀνοματοθεσία καὶ δημιουργεῖται ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Δὲν μπορεῖ ἡ λέξη «λόγος» νὰ σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸν ὀρθὸ λόγο (reason), διότι στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ ἦταν ἀπροσδιόριστὴ ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν «ψυχῆς ἀγχίνοιαν», ἀφοῦ ἡ τελευταία αὐτὴ ἔννοια πλησιάζει τὸ reason. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ εἴχαμε τὴν ἔννοια ἐκφρασμένη μὲ δυὸ λέξεις ὅποτε ὁ σύνδεσμος «καί», ποὺ συνδέει τὶς δυὸ λέξεις «λόγον» καὶ «ψυχῆς ἀγχίνοιαν» θὰ ἦταν «ἢ», πράγμα ποὺ δὲν παρατηροῦμε.

Πρέπει, ἴσως, νὰ συμφωνήσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ περισσότερο μὲ τοὺς Th. Cole καὶ G. Kerferd. «Δυνάμει» ἱκανότητα λογικῆς ἐκφρασης, ποὺ διαπλάστηκε καὶ διαπλάθεται συνεχῶς ἀπὸ «ἀσημον φωνήν» σὲ «σύμβολον», μιὰ δηλαδή πνευματικο-φυσικὴ δύναμη ποὺ ἐξωτερικεύει συνδυασμοὺς φωνημάτων μὲ λογικὸ τρόπο. Ὁ δεύτερος συνεργὸς στὴν πολιτιστικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἦταν «ἡ ψυχῆς ἀγχίνοια». Ἡ λέξη δὲν ἀπαντᾷ στὴν προσωκρατικὴ φιλοσοφία. Ὁ Havelock⁶⁸ ἀντιλαμβάνεται τὸν ὅρο ἀπλὰ ὡς intelligence, ποὺ ἔχει τὴν ἑδρα τῆς στὴν ψυχὴ, ἐνῶ ὁ G. Kerferd ὡς ὀξύτητα τῆς διάνοησης (shrewdness of intelligence) καὶ ὁ Th. Cole μεταφράζει παρόμοια σχεδὸν μὲ τὸν G. Kerferd ὡς εὐφυΐα (sharpness of mind). Ἐντοπίζουμε τὴ χρήση τῆς λέξης στὸν Πλάτωνα. Στοὺς «Ὅρους»⁶⁹ ἡ «ἀγχίνοια» ὀρίζεται ὡς «εὐφυΐα ψυχῆς, καθ' ἣν ὁ ἔχων στοχαστικὸς ἐστὶν ἐκάστῳ τοῦ δέοντος⁷⁰· ὀξύτης νοῦ»⁷¹.

66. Ὁ.π., σ. 40.

67. Ὁ.π., σ. 141.

68. *Preface to Plato*, Oxford 1963, σ. 211.

69. 42c.

70. Στὴ Σούδα: «σύνεσις ἢ ἔξις εὐρετικὴ τοῦ καθήκοντος ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἢ εὐστοχία τις ἐν ἀσκέπτῳ χρόνῳ». Ἀπὸ τὴ Σούδα δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὸν Ἀριστοτέλη (*Ἠθικ. Νικ.* ΣΤ 9. 1142b 5-6) ὅπου ἡ ἀγχίνοια ἀναφέρεται ὡς εὐστοχία. Πβ. καὶ Ἀναλ. Ὑστ. 32 89b 10.

71. Ἠσυχ. Εὐφυΐα, ὀξύτης, γνῶσις.

Στὸ πλαίσιο τοῦ πρώτου μέρους τοῦ πλατωνικοῦ ὀρισμοῦ μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἔννοια τῆς «ἀγχοΐνειας» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ δημοκρίτειο ἀποσπ. Β 2 καὶ εἰδικὰ μὲ τὶς δυὸ ἐκδηλώσεις τῆς τριτογενεῖς (Τριτογένεια) Ἀθηνᾶς⁷² κυρίως τὸ «εὖ λογίζεσθαι» ἢ «βουλεύεσθαι καλῶς» καὶ τὸ «πράττειν ἃ δεῖ»⁷³. Ἴσως περισσότερο διαφωτιστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ὅρου «ἀγχοΐνεια» εἶναι ἡ ἀναφορὰ καὶ σ' ἓνα ἄλλο πλατωνικὸ κείμενο. Στὸν διάλογο *Ἐπινομίς* 976b 5-c 5 ἀναφέρεται ὅτι ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο μιὰ δύναμη τὴν ὁποία «φύσιν ἂν οἱ πολλοὶ μᾶλλον ἢ σοφίαν ὀνομάσειαν» κι αὐτὴ ἐκδηλώνεται: α) ὥς ἱκανότητα πρὸς ἀντίληψη: «συννοῇ τις ῥαδίως», β) ὥς βοηθητικὸς παράγοντας, ὥστε ὁ ἄνθρωπος «ὅ,τι περ ἂν μανθάνῃ μανθάνοντα», γ) ὥς ἡ δύναμη σὲ κάθε περίπτωση νὰ «διαμνημονεύῃ τις τὸ πρόσφορον ἐκάστω», δ) ὥς ἡ δύναμη νὰ πράττει γρήγορα ἐκεῖνο ποὺ πρέπει: «ὅτι γιγνόμενον ἂν πρέποι, τοῦτο ταχὺ δρᾷ». Ὅλες αὐτὲς τὶς ἱκανότητες μαζί, σύμφωνα μὲ τὸ πλατωνικὸ κείμενο, ἄλλοι τὶς ἀποκαλοῦν «φύσιν», ἄλλοι «ἀγχοΐνειαν φύσεως». Μὲ βάση τὰ παραπάνω θὰ μπορούσαμε νὰ κατανοήσουμε τὴν «ἀγχοΐνειαν ψυχῆς» ὥς νόηση, δύναμη ἀντίληψης καὶ στή συνέχεια ὥς ἐξηγητικὴ δύναμη⁷⁴ καὶ εὔρετικὴ ἱκανότητα τοῦ «πράττειν τὸ πρόσφορον». Κοντὰ στοὺς τρεῖς αὐτοὺς συνεργοὺς ὑπάρχει ἡ «χρεία». Αὐτὴ κινεῖ τὴ λειτουργικότητά τους καὶ δημιουργεῖ τὴ δυναμικὴ ἀλληλεξάρτησή τους σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο. Αὐτὴ παρέχει τὶς ἀφορμὲς ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖο θὰ γίνεῖ ἀντιληπτὸ σ' ὅλο τὸ βάθος ἀπὸ τὴν «ἀγχοΐνεια», ποὺ ἀπὸ τὴν ἴδια θὰ βρεθοῦν τρόποι ἀντιμετώπισης καὶ ἐπίλυσής του. Μὲ τὰ «χέρια» θὰ καταβληθεῖ ἡ σωματικὴ δύναμη γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐργαλείων καὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν ἔργων. Παράλληλα ὁ «λόγος» θὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴ συνεννόηση καὶ τὴν ἐπικοινωνία, στοιχεῖα ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὸ συνεργατισμὸ σ' ὅλα τὰ προβλήματα, ὥστε νὰ γίνουν τὰ «συστήματα τῶν ἐθνῶν», στή συγκομιδῇ καὶ τὴν παράθεση τῆς τροφῆς. Ἡ «χρεία» ποὺ ἀποτελεῖ σὲ βιοτικὸ

72. Γιὰ τὴ μυθολογικὴ γένεση τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τῆς Ἀθηνᾶς πβ. Ὁμ. *Ἰλ.* Δ' 515. Ἡσιόδ. *Θεογονία* 895-97· Εὐριπίδου *Ἰων* 872· Σούδα (ἐκδ. Β.Γ., 1971, τομ. IV, 1020).

73. Ἀπ. 68b 2: «Τριτογένεια ἢ Ἀθηνᾶ κατὰ Δημόκριτον φρόνησις νομίζεται, γίνεται δὲ ἐκ τοῦ φρονεῖν τρία ταῦτα· βουλεύεσθαι καλῶς, λέγειν ἀναμαρτήτως καὶ πράττειν ἃ δεῖ. Δ. δὲ ἐτυμολογῶν τὸ ὄνομα (sc. Τριτογένεια) φησὶν, ὅτι ἀπὸ τῆς φρονήσεως τρία ταῦτα συμβαίνει· τὸ εὖ λογίζεσθαι, τὸ εὖ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ἃ δεῖ».

74. Ὁ G. Pfligersdorffer, ὁ.π., σ. 27, ἀναφέρεται καὶ σ' ἓνα κείμενο τοῦ Ξενοφῶντα: *Ἀπομν.* IV, 3, 11 «...τὸ δὲ καὶ λογισμὸν ἡμῖν, ἐμφῶσαι, ὥ περὶ ὧν αἰσθανόμεθα λογιζόμενοί τε καὶ μνημονεύοντες καταμανθάνομεν...» θεωρώντας ὅτι αὐτὸ εἶναι νοηματικὰ συγγενὲς πρὸς τὴν ἐκφραση «ψυχῆς ἀγχοΐνεια», καὶ κατὰ κύριο λόγο πιστεύει σὲ μιὰ νοηματικὴ ἀντιστοιχία τῶν ὁρῶν «ψυχῆς ἀγχοΐνειαν» καὶ «λογισμὸς». Αὐτὸ νομίζουμε ὅτι εἶναι βοηθητικὸ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς παραπάνω ἔννοιας. Αὐτὸ τὸ κείμενο ὁμῶς πιστεύουμε ὅτι συνδέεται περισσότερο μὲ τὸ πλατωνικὸ.

καὶ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τὴν κινητήρια δύναμη, ὡς διδάσκαλος, δὲν πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ὡς ἀνάγκη⁷⁵. Εἶναι προϋπόθεση γιὰ βιοσυντηρητικὴ δράση, γίνεται ἀρχικὰ αἰσθητὴ ὡς ἔλλειψη καὶ προκαλεῖ τὸ ξύπνημα καὶ τὴν ἔνταση τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀγχίνοιας. Ἡ «χρεία» ὁμῶς εἶναι ἐμπειρία⁷⁶, ἀνάγκη καὶ χρῆση⁷⁷. Κάτω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς χρήσης διαμορφώνεται στὴ συνέχεια ἡ ἴδια ὡς μιὰ σταθερὴ πρακτικὴ. Ἡ «χρεία» δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐμπειρία, στὸ βαθμὸ πὺ διαμορφώνει ἡ ἴδια μιὰ λογικο-αισθησιακὴ πρακτικὴ ἐπίλυση τῆς βιοτικῆς ἀνάγκης.

Συζητήσαμε στὰ προηγούμενα τὸ πρόβλημα τῆς αὐθεντικότητας τῆς μαρτυρίας τοῦ Διοδώρου, ἀναλύσαμε τὸ 1,8, 1-7, κυρίως τὸ ἐδάφιο 7, καὶ ἐντοπίσαμε εἰδικὰ τὸ ἐνδιαφέρον μας περισσότερο στὶς ἔννοιες «λόγος», «χρεία», «ψυχῆς ἀγχίνοια», πὺ ὑπάρχουν στὸ τελευταῖο αὐτό.

Μὲ τίς παραπάνω συζητήσεις, πὺ εἶναι στηριγμένες κυρίως στὰ κείμενα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι καταλήξαμε στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Μέσα ἀπὸ τίς λεκτικὲς συγκρίσεις καὶ τοὺς νοηματικοὺς παραλληλισμοὺς πὺ ἐπιχειρήσαμε ἀνάμεσα στὴ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου καὶ τὰ ἀποσπάσματα, πὺ θεωροῦνται ἀποδειγμένα δημοκρίτεια, ὁδηγηθήκαμε μὲ λιγότερη ἐπιφύλαξη στὸ συμπέρασμα πὺς ὁ Διόδωρος, ὅταν ἔγραφε αὐτὸ τὸ κείμενο, εἶχε περισσότερο ὑπόψη του τίς δημοκρίτειες ἀπόψεις ἢ κάποιο χαμένο γιὰ μᾶς ἔργο τοῦ Ἀβδηρίτη. Δείξαμε ἐπίσης ὅτι βιοσυντηρητικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀναβάθμιση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλεται στὴ «χρεία», πὺ τὴν ἐρμηνεύσαμε ὡς ἀνάγκη καὶ αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία μαζί, στὸ «λόγο» πὺ τὸν κατανοήσαμε ὡς διαρθρωμένη συμβατικὴ ἔλλογη γλωσσικὴ ἔκφραση καὶ στὴν «ἀγχίνοια τῆς ψυχῆς», πὺ τὴν ἐρμηνεύσαμε περισσότερο ὡς λογικο-ευρετικὴ καὶ ἐξηγητικὴ δύναμη. Ὅλα αὐτὰ συνδέονται καὶ ἐξελίσσονται διότι ἀλληλεξαρτῶνται στὴ λειτουργικότητά τους μὲ ἓνα φυσικογενετικὸ ἐξελικτικὸ τρόπο.

75. Πβ. W. H. Miller, ὁ.π., σ. 195, καὶ σημ. 28, 29.

76. L. Edelstein, *The Idea of Progress...* ὁ.π., σ. 140.

77. E. A. Havelock, *The Liberal...*, σσ. 77 καὶ 392.

DIODORUS SICULUS ON DEMOCRITUS

S u m m a r y

Our intention in this paper is:

I) To find evidences to support our opinion that Diodorus Siculus in I,8, 1-7 of his Historical Bibliotheque expresses Democritean ideas. The evidences are proved from intellectual comparisons between Diodorian text and Democritean authentical fragments (D-K B68), and they are: 1) The meaning of sociability being in fr. B 164. 2) The idea that man is self-developed, with his reason and experience, without the divine power. We could see the same idea in B 30, B 166 and B 175 fr. 3) The meanings of «ὁμόνοια» and «ἀλλήλους βοηθεῖν» found in Diodorus are also in fragments B 107a, B 248 and B 255. 4) The ideas expressed by Diodorus that the lingual function is convention and the language «θέσει» are also found in fr. B 26. 5). It is possible that Democritus has applied to every kind of information coming from Diodorus, as we suspect in B 278.

II) We interpreted and proved the functionality of the three terms «χρεία» «λόγος» «ψυχῆς ἀγχίνοια». The first of them «χρεία», need, as the experience and use formed afterwards, as a reasonable-sensible practice of solution of vital needs. The «λόγος» as the physical-mental power of reasonable expression of soundings which ascribe the things conventionally. And also the «ψυχῆς ἀγχίνοια» as the intellect, and at the same time as the inventive and explicative power.

Patras

J. G. Dellis